

**БАРОН Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЬ — ПРЕДСТАВНИК ВОЛИНСЬКОЇ
ПІЛКИ РОСІЙСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ РОДИНИ ШТЕЙНГЕЛІВ**

Останнім часом серед науковців все більшої популярності набуває персоналогічний підхід до вивчення української культури. Він дозволяє глибше з'ясувати роль людського фактора в історії. Метою даної публікації є дослідження основних моментів життя та діяльності видатного культурного і громадсько-політичного діяча України — барона Федора Рудольфовича Штейнгеля. Ім'я Ф. Р. Штейнгеля майже до сьогодні було забутим, про його життя та діяльність відсутні монографії та ґрунтовні публікації. Короткі біографічні відомості наведено в праці В. Г. Стрельського «Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920)» [1]. Автор основну увагу акцентував на діяльності барона як українського посла в Берліні під час правління уряду Гетьманату. Висвітленню ролі Ф. Р. Штейнгеля в справі краєзнавчого вивчення волинського регіону як засновника і власника першого місцевого музею на Волині, присвячені роботи деяких краєзнавців — С. Шевчука, Г. Непомняшого, Г. Бухала [2]. Джерелознавчі аспекти проблеми розглянуто і автором даної публікації в статті, присвяченій епістолярній спадщині Ф. Р. Штейнгеля [3]. Епізодичні згадки про Федора Рудольфовича, а також про інших представників родини Штейнгелів подано і в праці В. Ковалинського «Меценати Києва» [4].

Старовинний дворянський, баронський і графський рід Штейнгелів представлений в світовій історії багатьма видатними посталями. Карл-Август Штейнгель (1801–1870) — професор в Мюнхені, відомий як один з перших винахідників електромагнітного телеграфу: брати Гуго-Адольф (1832–1893) та Едвард (1830–1878) Штейнгелі — видатні дослідники в галузі обчислення оптичних інструментів, об'єктивів, окулярів: барон Володимир Іванович Штейнгель (1783–1862) — російський громадсько-політичний діяч, декабрист, письменник: барон Федір Рудольфович Штейнгель (1870–1946) — громадсько-політичний, культурний діяч України, історик-краєзнавець, дипломат, меценат [5, С. 885: 6. 1].

Традиційно вважається, що історичні корені родини Штейнгелів походять із Остзейського краю. Іоанн фон Штейнгель був міністром курфюрста Саксонського, його сини Іоанн-Вільгельм, полков-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ник російської служби, російський представник при німецькому імператорі та Фрідріх-Яків одержали в 1777 році баронський титул Римської імперії, який був затверджений за родиною Штейнгелів Сенатом в 1863 році. «Височайшим указом» 1812 року фінляндський генерал-губернатор і головнокомандувач російськими військами в Фінляндії генерал-лейтенант барон Фабіан, син Фрідріха-Якова (по російськи — Фадей Федорович) був пожалуваний графським титулом Великого Князівства Фінляндського [5, С. 888].

Історико-біографічні відомості, що збереглися про представників родини Штейнгелів вкрай лаконічні і, на жаль, не дають достатньої інформації для повного опису генеалогії цього роду. За браком першоджерел часом досить проблематично встановити прямі родинні зв'язки. Завдяки енциклопедичним словникам вдалося з'ясувати, що батько Ф. Р. Штейнгеля, Рудольф Васильович Штейнгель, був племінником Володимира Івановича Штейнгеля, а той, в свою чергу, — племінником фінляндського генерал-губернатора графа Фабіана (Фадея Федоровича) Штейнгеля.

Федір Рудольфович Штейнгель народився 26 листопада (9 грудня за н.ст.) 1870 року в сім'ї інженера, статського радника барона Рудольфа Васильовича Штейнгеля (місце народження не встановлено). У 1878 р. Рудольф Васильович придбав у Павла і Антона Павловичів Безерді Городоцький маєток у Рівненському повіті Волинської губернії [7, Спр. 7]. М'який клімат цього регіону якнайкраще підходив для малого Федора (хлопчик з дитинства хворів на епілепсію). Мати Федора Рудольфовича, Марія Федорівна, була українкою і, відповідно, впливала на формування світогляду сина. Позитивний вплив на хлопця мало й українське оточення. В Городку він провів велику частину свого життя, тісно спілкуючись з мешканцями села. Родина барона регулярно відвідувала православну церкву. Крім Федора в сім'ї Штейнгелів було ще троє дітей: Сергій, Іван та Володимир. Пізньої осені родина переїздила до Києва, де їм належало кілька будинків.

Початкову освіту Федір здобув в одній з київських гімназій. Пізніше (у листі до своєї дружини Віри Миколаївни від 19.12.1901), розповідаючи про своїх супутників під час подорожі до Петербурга на зоологічний з'їзд, Федір Рудольфович згадував «старого Жвкка, який був моїм влюбленим вчителем в гімназії, вчителем фізики». З подальшої розповіді дізнаємося, що Жвкк завідував метеорологією Київського політехнікуму і «притому був директором реального училища [8, № 42, Арк. 1].

Вищу освіту Федір Рудольфович здобув на природничому від-

діленні фізико-математичного факультету Варшавського університету. На жаль, навчання проходило з кількома перервами. У 1891 р. Штейнгель одружився. Через 9 місяців спільного життя дружина померла, залишивши малого сина. Майже відразу по тому, в 1892 році, пішов з життя і батько Федора Рудольфовича — Рудольф Васильович. Ці особисті трагедії похитнули і без того слабе здоров'я барона Штейнгеля і, ймовірно, він залишив навчання. 26 вересня 1893 року Федір Рудольфович одружився вдруге — із своєю двоюрідною сестрою Вірою Миколаївною Штейнгель, яка на довгий час стала йому справжнім другом, соратником і помічником. Саме в цей час Федір Рудольфович вирішив відновити навчання в університеті. З цього приводу із захопленням висловлювався в одному з листів до барона А. Г. Радзівський, давній друг і лікар родини Штейнгелів: «Как меня глубоко порадовало Ваше решение снова поступить в Университет. Мне кажется, что именно одна наука с ее глубиной, с ее прониканием в корни вещей могла бы напитать такую натуру как Ваша. Я убежден, что Вы не ограничитесь университетскими курсами, что наука найдет в себе силы привязать Вас к себе» [8, № 222, Арк. 11].

Проте, в 1895 р. Ф. Р. Штейнгель знову змушений був залишити навчання. В особовому фонді Ф. Р. Штейнгеля зберігається чернетка «Прошения об отчислении из Университета по состоянию здоровья» на ім'я ректора Варшавського університету. Офіційних документів, які засвідчували б, що Федір Рудольфович закінчив повний курс навчання в університеті нами, на жаль, не знайдено. Але відомо, що він продовжував вчитися в Варшаві ще в 1904 році. Про це свідчить його записник № 5, де, зокрема, він склав список речей, необхідних йому для університету [8, № 741(5), Арк. 26].

Зі студентських років барон Ф. Р. Штейнгель розпочав активну наукову діяльність. Саме в Варшаві він познайомився з Миколою Федотовичем Біляшівським, який тоді працював над впорядкуванням та систематизацією архіву колишнього Фінансового управління Царства Польського. Молоді романтики, захоплені ідеями культурницької роботи в ім'я розвитку української нації, вирішили згуртувати навколо себе науковців та аматорів, створити осередок, діяльність якого б цілком і повністю присвячувалася всебічному висвітленню минулого та сучасності рідної землі. Втіленням цих прагнень стала організація в с. Городок обласного музею Волині. Розроблена М. Біляшівським та Ф. Штейнгелем програма цього закладу була пер-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

шою в історії українського музеезнавства спробою наукового підходу до організації музеїв та планування їхньої діяльності.

Сам барон Штейнгель був не лише власником музею та співавтором програми, а й активним членом наукового гуртка, що сформувався в Городку з перших днів діяльності закладу. На початковому етапі Федір Рудольфович очолив дослідну групу, яка збирала зоологічні колекції для природничого відділу. Штейнгель займався впорядкуванням експозицій відділу та науковим опрацюванням експонатів. Результати роботи з ентомологічними колекціями були використані ним в авторській науковій праці, присвяченій процесам травлення в комах. Дослідження здобуло високу оцінку багатьох вчених-зоологів. Про це повідомляє сам Ф. Р. Штейнгель в листі до Віри Миколаївни: «Представь себе мое изумление, когда эти известные профессора (*Холодковский, Кулагин, Комаров — автор*) при первом же назывании моей фамилии сейчас говорят: «а, это Вы, который писали о принятии пищи в насекомых?». Холодковский выразил радость, что я первый из русских взялся за совершенно еще не исследованные процессы и предложил мне весь собранный им по этому вопросу материал» [8, № 43, Арк. 41]. Сам Федір Рудольфович не вважав себе професійним зоологом. Він писав: «...даже так скромно занимаясь зоологией, совершенно частным человеком, можно быть членом, равноправным как бы с другими зоологами» [8, № 43, Арк. 41]. На жаль, досягнення Федора Рудольфовича в цій галузі знань і сьогодні залишаються маловідомою сторінкою його наукових студій.

Сучасній історичній науці Ф. Р. Штейнгель більш відомий як археолог. Ще з студентських років, захопившись краєзнавством, він на власні кошти займався археологічними розкопками на Волині. Так, зокрема, в липні-серпні 1897 року ним здійснено розкопки курганів на 4-х слов'янських могильниках VII–IX ст. в Рівненському повіті на лівому березі р. Устя. Найзначнішим досягненням Штейнгеля-археолога стало виявлення в 1898 році і подальше дослідження стоянки та майстерні неолітичної доби в Городку. Федір Рудольфович брав участь в роботі археологічної секції під час двох наукових експедицій на території Волині, організованих Городоцьким музеєм в 1899–1900 рр. На основі результатів експедиційних досліджень та щоденників розкопок, а також використовуючи свої попередні напрацювання в цій галузі, Штейнгель написав узагальнюючу працю «Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг.» [9].

Високо цінував здобутки Штейнгеля-археолога Федір Кіндратович Вовк. Під час відвідин ним в 1909 році Городоцького музею деякі експонати, а особливо археологічного та антропологічного відділів, зібрані Ф. Р. Штейнгелем. Федір Кіндратович назвав «коштовностями науки» [10]. Надзвичайно зацікавили вченого і світлини з експозиції музею [11, ФА, В/4632]. Загалом він глибоко співчував самій ідеї створення подібного закладу [10]. Нечисленні зразки листування між Ф. Р. Штейнгелем та Ф. К. Вовком, що зберігаються в науковому архіві Інституту археології НАН України, свідчать про неабиякий вплив останнього на власника музею. В листі до Ф. К. Вовка від 20 серпня 1909 року Федір Рудольфович писав: «...мы все часто вспоминаем Вас и Ваше пребывание в Городке. Помимо того, что личное знакомство с Вами дало мне много, но и вообще чувствуешь удовлетворение, если видишь, что к чему-нибудь да пригодились труды, положенные в музей Городечский» [10]. Співпраця вчених тривала ще довгі роки. Так, зокрема, в 1916 році, коли планувалося в західному регіоні Російської імперії створити Товариство охорони пам'яток старовини та мистецтва, на посаду його голови Ф. К. Вовк пропонував як одного з найкращих претендентів саме барона Ф. Р. Штейнгеля [11, ФА В/850].

Чітко визначити класифікаційні грані сфер наукової діяльності Ф. Р. Штейнгеля практично неможливо. Професійно займаючись археологією та зоологією, вчений випробовував себе на аматорському рівні також як метеоролог (протягом багатьох років вів відповідні спостереження, фіксуючи дані, роблячи прогнози), фольклорист (записи пісень, здійснені ним за допомогою фонографа, склали чималу колекцію в етнографічному відділі музею) [8, № 74(3), 12, 13, 14]. Значний доробок в творчій діяльності барона склали і зібрані ним фотознімки історичних пам'яток регіону, які і дотепер не втратили своєї цінності. Частина цієї колись обширної колекції нині експонується в Національному музеї історії України.

Ф. Р. Штейнгель співпрацював з багатьма науковими організаціями та товариствами. Зокрема, він був почесним членом Товариства дослідників Волині, товаришем (заступником) голови Українського наукового товариства в Києві [15, 16].

У дослідженні постаті Ф. Р. Штейнгеля в контексті розвитку української науки і культури, принциповим, на нашу думку, напрямом має бути висвітлення його діяльності як добродійника та мецената. Ініціативи Федора Рудольфовича в цій сфері продовжували глибокі і давні традиції родини Штейнгелів. З листа Володи-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

мира Рудольфовича Штейнгеля до брата Федора дізнаємося, що їх батько запровадив ряд стипендій для талановитих дітей, батьки яких неспроможні були забезпечити їм здобуття освіти, і зобов'язав своїх синів продовжувати цю традицію [8, № 404]. Ф. Р. Штейнгель не обмежується лише виконанням батьківського заповіту, а активно брав участь в багатьох благодійних проектах, не залишаючи в шедрості своїй простих знедолених людей. Найкращим підтвердженням цьому є слова влчності, які ми читаємо на сторінках листів-подяк: «Всемиловейший покровитель и благодетель нас бедных, безсильных и бездомных!», «Такого божественного милосердия и такого участия к людям — в людях я положительно не наблюдал. До сих пор я сталкивался преимущественно с христианами только по внешности. Вы же идею христианства носите в себе, она Вам свята в Вашем жизненном пути!» [8, № 196]. Словами влчності згадували добродійника і мешканці села — старожили, які були сучасниками барона. За їхніми свідченнями Федір Рудольфович приділяв багато уваги розвитку освіти і культури на селі, духовному зростанню людей. У 1906 році в Городку розпочалося будівництво приміщення для школи [17]. У проекті двокласного училища, складеному Ф. Р. Штейнгелем, зазначалося, що всі витрати на будівництво та повне утримання училища він бере на себе. Крім переліку дисциплін тодішньої загальноприйнятої програми початкової освіти, Федір Рудольфович пропонував з часом запровадити бесіди з питань сільського господарства, садівництва, городництва, бджільництва. Крім того, для злібних дітей — оволодіння бль-яким ремеслом, для чого мали бути запрошені спеціальні викладачі та влаштовані майстерні. Він заснував при школі бібліотеку, що мала два відділи: учнівський та вчительський. У її невеличких за обсягом фондах були підручники, художня література, періодичні видання для безкоштовних народних читалень, які видавалися Міністерством народної освіти, репродукції картин. Ф. Р. Штейнгель взяв активну участь в створенні пересувного музею навчальних посібників під егідою Комітету грамотності. Цей захід мав на меті зібрати підручники (з природичих навк, історії, археології) і розіслати їх в школи, гімназії [18].

Федір Рудольфович побудував в своєму маєтку за власний кошт лікарню та забезпечував її функціонування протягом багатьох років. Там працював досвідчений лікар Федір Пилипович Ріхтер. Високої якості ліки, комплекти інструментарію закуповувалися за кордоном. Послугами лікарні користувалися не лише жителі Городка, а й жителі віддалених сіл та містечок. Так, напри-

клад. в 1896 році лікар надав допомогу 7414 хворим [7. од. зб. 39]. Збереглися листи хворих з поляками до організатора цієї лікарні, «для страдаюших встроеной», наприклад, від сільського вчителя Меркурія Іванова від 21.11.1896 [8. № 88. арк. 11. Високу репутацію лікарні підтверджує і офіційний лист Волинського губернського лікарського інспектора з проханням до Ф. Р. Штейнгеля надати допомогу лікарям-окулістам, відрядженим «попечительством императрицы Марии о слепых» в Волинську губернію: «Зная Ваше просвещенное внимание к больным, я позволяю себе обратиться к Вам с покорнейшей просьбой, не признаете ли Вы возможным избрать первым пунктом Ваше имя Городок» [8. № 127].

Крім лікарні та школи Ф. Р. Штейнгель побудував для селян кооперативну читальню, спорудив двоповерхового дерев'яного водяного млина, який крутив електротурбін, що подавала струм не лише в маєток, але й в школу, лікарню, церкву, читальню та в помешкання вчителів. У так званому Провалі — найбільш мальовничому місці в Городку — барон в святкові дні організував для селян, особливо молоді, різні розваги. Тут грали сільський духовий та два струнні оркестри, співав сільський хор, під вечір в такі дні роздавалися дітям подарунки — печиво, цукерки, а самодіяльним митцям вручалися спеціальні призи.

Благодійницька діяльність барона Ф. Р. Штейнгеля не обмежувалася допомогою жителям одного села, а поширювалася й на інші повіті і губернії. Про це детально описано в офіційних документах, що були об'єднані в «Дело об испрошении землевладельцу барону Штейнгелю звания камер-юнкера» та зберігалися в канцелярії Київського, Волинського та Поліського генерал-губернатора. Датовано справу 1 листопада 1900 р. — 10 квітня 1901 р. Найбільш змістовним для дослідження меценатської діяльності Ф. Р. Штейнгеля, на нашу думку, є лист Волинського губернатора Луніна-Борковського, в якому він подає перелік найбільших пожертв Федора Рудольфовича, зазначаючи при цьому, що благодійницька діяльність барона є настільки обширною, що зібрати про неї точні відомості майже неможливо. Крім пожертв на будову церков, культових споруд, виплати щомісячних пенсій багатьом біднякам та калікам, в листі згадуються пожертви: «...на женскую и акушерскую клинику при Университете св. Владимира в Киеве — 15 тыс. руб., детскую клинику при том же университете — 3 тыс. руб., житомирский родильный приют — 2 тыс. руб., постройку православного соборного храма в Варшаве — 5 тыс. руб., постройку реального училища св. Екатерины при Лютеранской об-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

шине в Києве — 1 тис. руб., реставрацію Аскольдової могили — 1 тис. руб....» [19]. Ці та інші внески, на думку губернатора, були вагомою підставою для нагородження барона Ф. Р. Штейнгеля званням камер-юнкера. Однак, документального підтвердження присвоєння такого звання баронові нами не знайдено. З документів особового фонду Ф. Р. Штейнгеля в Інституті рукопису НБУВ відомо лише, що 12.03.1906 члена обліково-позичкового комітету по сільськогосподарських кредитах Рівненського відділення Державного банку барона Федора Штейнгеля нагороджено орденom Св. Станислава третього ступеня [8, № 20, Арк. 21].

Враховуючи тогочасні історичні обставини та втрату значної кількості документальних джерел, ми припускаємо, що наведене вище є далеко не повним переліком вчинків та досягнень Штейнгеля-мецената.

В перші роки ХХ ст. починається якісно новий етап в житті та діяльності барона Ф. Р. Штейнгеля. Справжній інтелігент, прогресивний діяч своєї доби, барон Штейнгель не міг стояти осторонь суспільно-політичних подій, що охопили в той час всю країну. Як прогресивний політик, Ф. Р. Штейнгель реалізував себе в 1906 році, ставши депутатом від І Державної думи від м. Києва. Федір Рудольфович входив до складу пам'ятної в історії вітчизняного національно-визвольного руху Української парламентської громади. Його депутатська діяльність охоплювала великий спектр проблем тогочасного суспільства. Ф. Р. Штейнгель брав участь в роботі законопроектної комісії, відстоюючи вимоги виборців Києва щодо скасування смертної кари, повної амністії всім учасникам революційних виступів [19, № 6, Арк. 11]. Він співпрацював і в парламентських комісіях, що займалися питаннями віротерпимості, адміністративної та аграрної реформи. Свої враження, спостереження за роботою Думи Федір Рудольфович фіксував в записнику, залишивши нащадкам меморанду хроніку тих буремних подій, починаючи з перших засідань і закінчуючи власними висновками щодо причин розпуску І Державної думи [19, № 741(6)].

Підписавши разом з іншими демократичними та ліберальними депутатами славнозвісний Выборзький відозву до народу, Ф. Р. Штейнгель зазнав перелідувань: був на три місяці ув'язнений, а потім на довгі роки став об'єктом наглядів з боку жандармів. Наприкінці 1906 року Волинським губернським жандармським управлінням було заведено кримінальну справу за звинуваченням барона Штейнгеля в виголошенні революційної

промови перед селянами с. Городок щодо причин припинення діяльності І Державної думи. В одному з листів помічника начальника ВГЖУ повідомлялося, що селяни, змовившись, не дали свідчень проти барона і тому за відсутністю складу злочинну справу було зрештою закрито [20].

Не зважаючи на втиски, Ф. Р. Штейнгель і далі брав активну участь в громадсько-політичному житті. Як член ЦК кадетської партії, він в своїх записниках подає стислу хроніку деяких засідань: «Сперва были доклады о деятельности партии и ее отделов до сего времени. Затем доклад Милюкова и Гессена о законе 11 декабря и об отношении нашем к этому вопросу...» [8, № 41, Арк. 1 зв.]. «Вчера по предложению Струве послали телеграмму премьеру Англии и представителям либеральной партии, одержавших страшно крупную победу на выборах» [8, № 48, Арк. 3]. З листів Федора Рудольфовича видно, що він не обмежувався в них сухими фактами, а намагався осмислити своє істинне місце і призначення в світі політики: «...я недоволен собою, вообще сомневаюсь в себе, в своих способностях, в возможности сделать в жизни действительно что-нибудь полезное. Отчего такие мысли? Как я начал последнее время заниматься партийными делами, я как-то, не рассуждая, отдался этому делу, так как чувствовал невозможность сидеть сложа руки. Приехав же сюда и бывая каждый день на службе, я понял, что назначение наше иное: передо мной в обликах отдельных людей вся Россия» [8, № 48, Арк. 3 зв.]. Така ж емоційна насиченість, боротьба зі своїми сумнівами, орієнтація на справжні життєві цінності простежується і в подальших листах, датованих 1907 роком. За змістовим акцентом їх можна віднести до листів-роздумів, «документів душі». Ці зразки епістолярію створювалися Ф. Р. Штейнгелем далеко від Батьківщини під час лікування в санаторії в Німці. Лист, датований 10 квітня 1907 року, є своєрідним резюме, філософським осмисленням власного життя: «Я болен хронической болезнью, которую, к сожалению, излечить совсем нельзя, этому как фатуму надо покориться. ...Я убежден, что можно в жизни принести много пользы и прожить недаром. Я не могу согласиться, что до сих пор жизнь моя была ни к чему и я убежден, что еще многое сделаю. ...Это не каприз, не упрямство, а громадные, ужасные мучения, это болезнь: «тоска по родине» [8, № 57, Арк. 1–4 зв.].

У 1908 році Федір Рудольфович увійшов до складу Товариства українських поступовців (ТУП), яке об'єднало весь північ україн-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ської інтелігенції. Завдяки близькому знайомству Ф. Р. Штейнгеля з багатьма представниками поступового російського громадянства, ТУП змогло встановити з ними дружні стосунки. До Києва на спільні засідання з українськими поступовцями приїздили друзі та соратники барона, видатні російські політичні діячі П. Мілюков, М. Некрасов, В. Обнинський. Зокрема, остання велика нарада П. Мілюкова з українцями в Києві відбулася в лютому 1914 року в присутності кількох десятків людей в помешканні Ф. Р. Штейнгеля на Липках [21, С. 58].

Восени 1915 року Ф. Р. Штейнгель очолив Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Сам Федір Рудольфович дивився на завдання Союзу дуже широко, особливо щодо майбутнього. Він вирішив приєднати до участі в ньому місцеві культурні сили, справедливо вважаючи, що нікому так близько не припадають до серця завдання Союзу в справі допомоги зруйнованим війною українським землям, як самим українцям. У лютому 1917 року, коли влада в Росії перейшла до Тимчасового уряду, Ф. Р. Штейнгеля було обрано головою Київського Виконавчого комітету.

Федір Рудольфович входив і до першого складу Української Центральної Ради (7 березня–7 квітня 1917 р.). У квітні 1917 року брав участь в роботі Всеукраїнського Національного Конгресу в складі його президії. У серпні 1917 року Д. І. Дорошенко, формуючи новий уряд, висунув кандидатом Ф. Р. Штейнгеля на посаду Генерального секретаря (міністра) торгів й промисловості. Той відмовився, посилаючись на слабе здоров'я. Але попереду його чекала інша, не менш важлива місія — дипломатична. Вже з 1918 року барон Штейнгель знову в епіцентрі політичних подій, хоча не на рідній землі, а за кордоном — в Німеччині. І знову вирішальну роль в долі Ф. Р. Штейнгеля відіграв Дмитро Дорошенко. Обіймаючи посаду міністра закордонних справ в уряді Гетьманату, він запропонував на пост посла в Берліні кандидатом Ф. Р. Штейнгеля, людини, яка свою прихильність до української справи засвідчила щилими роками громадської і культурно-національної діяльності. «За найцінніше в Ф. Р. Штейнгелі я вважав його ідеальну громадську чесність, вірність обов'язку і взагалі ті високі особисті прикмети, які робили з нього так рідкісну, на жаль, в нас постать справжнього джентльмена» [21, С. 269].

Після завершення громадянської війни Ф. Р. Штейнгель повернувся до Городецького маєтку. Відсутність будь-яких документальних джерел ускладнює дослідження післявоєнного періоду

життя та діяльності барона. Деякі взагальнені відомості подають свідчення очевидців. І хоча вони не позбавлені суб'єктивізму і не можуть претендувати на статус наукового біографічного джерела, все ж є чи не єдиним інформаційним матеріалом для складання загального уявлення про даний період життя особи.

З 1921 року в результаті Ризького мирного договору частина Волинських земель, у тому числі і Рівненський повіт, опинилися в складі Польщі. Її колоніальна політика була спрямована на нищення української культури, освіти, шкільництва. Опинившись в таких умовах, Ф. Р. Штейнгель продовжував свою діяльність на ниві утвердження і примноження культурного надбання української нації.

За свідченням жительки села Городок Домини Микитівни Столярчук, яка в той час була учнівського віку, Федір Рудольфович після повернення відновив роботу школи. Розуміючи важливість освіти для процесу формування підростаючого покоління, він особисто відвідував помешкання селян, вмовляючи їх віддати своїх дітей до школи. Вбачаючи в цих школярах майбутнє нації, Федір Рудольфович, зі слів Домини Микитівни, весь свій вільний час віддавав дітям і молоді: особисто брав участь в підготовці та проведенні з ними вечорів української літератури, мистецтва, театру, у влаштуванні дійств під час календарно-обрядових свят тощо. Про громадсько-політичну діяльність Ф. Р. Штейнгеля в цей період свідчить документ, знайдений нами в Державному архіві Рівненської області — про належність його до Русько-селянської партії — політичної організації українських селян в Польщі, що стояла на сторожі їх інтересів. Зокрема, Ф. Р. Штейнгель представляв Волинь на I з'їзді «русських» організацій в Польщі 25 грудня 1935 р. [22].

Після приходу Червоної Армії на Рівненщині в вересні 1939 р., як згадувала Олександра Головата, Ф. Р. Штейнгель роздав знайомим все своє майно, навіть меблі і книги. Собі залишив тільки найнеобхідніше. Тимчасове правління м. Рівного 1 грудня 1939 р. прийняло постанову про передачу «приміщення колишнього барона Штейнгеля (село Городок)... відділу народної освіти для середньої школи» [23]. Пізніше в будинках маєтку розташували протитуберкульозний санаторій. Родина Штейнгелів вимушена була жити в своїй колишній кухарки. В січні 1940 року на підставі радянсько-німецької угоди, згідно якої німці-волиняни підлягали депортації, родина Штейнгелів змогла виїхати до Німеччини.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Помер Федір Рудольфович 11 лютого 1946 року в Дрездені (за іншими даними м. Раденбург) в Німеччині в віці 75-ти років.

Отже, представник російсько-німецької родини барон Федір Рудольфович Штейнгель своїм життєвим подвигом заслужив достойне місце серед краших синів України. Багатогранність діяльності, подвижництво в сфері духовного збагачення та культурного зростання нації дають підстави вважати Ф. Р. Штейнгеля одним з видатних представників українського національно-визвольного та культурницького руху.

1. Стрельський Г. В. Українські дипломати доби національного відродження (1917–1920). — К., 1999. — С. 42–43.

2. Шевчук С. Жертовність для утвердження України. — Рівне: Волинські обереги, 2002. — 99 с.: Непомнящий Г. Горолоцький музей Ф. Р. Штейнгеля // Велика Волинь. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Житомир: Жврфонд, 1994. — Т. 15. — С. 168–173; Бухало Г. Музей барона Федора Штейнгеля // Наукові записки. — Вип. 1. 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується. Рівне: Б. в., 1996. — С. 11–16.

3. Миронець Н. Епістолярна спадщина Ф. Р. Штейнгеля в фондах Інституту рукопису НБУВ як джерело дослідження його життя та діяльності // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2002. — С. 32–41.

4. Ковалинський В. Меценати Києва. — К., 1998. — С. 70, 92, 219, 222, 226.

5. Энциклопедический словарь. Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб, 1903. — Т. XXXIX. — С. 885.

6. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. 7 изд. — Т. 50. — С. 438.

7. Державний архів Рівненської області (ДАРО). Ф. 366. Оп. I. Од. зб. 7.

8. Інститут рукопису (ІР) НБУВ. Ф. 109.

9. Штейнгель Ф. Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг. — К.: Б. и., 1905. — 47 с.

10. ІР НБУВ. Ф. XXXI. Оп. I. Од. зб. 2194. Арк. 2 зв.

11. Архів Інституту археології (ІА) НАН України.

12. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года (составил Н. Беяшевский). — Варшава: Тип. Ф. Чернака, 1898. — 60 с.

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА. ВИПУСК 3

13. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за второй год с 25 ноября 1897 года по 25 ноября 1898 года (составил Н. Беяшевский). — К.. 1899. — 62 с.

14. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель с 25 ноября 1898 года по 25 ноября 1904 года — К.: 1905 — 82 с.

15. Труды Общества Исследователей Волыни. — Житомир. 1915. — Т. VII. — С. XXII.

16. Дорошенко Л. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). — Вінніпег, Манітоба, 1949. — 167 с.

17. Будова збереглася до наших днів і там по нині функціонує школа.

18. ІР НБУВ, Ф. XXXI, Оп. I, Од. зб. 375, Арк. 11.

19. ЦДІАК України. — Ф. 442, Оп. 630, Од. зб. 575, Арк. 1.

20. ЦДІАК України. — Ф. 1335, Оп. 1, Од. зб. 565, Арк. 1–29.

21. Дорошенко Л. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 58.

22. ДАРО. — Ф. 30, Оп. 20, Од. зб. 935, Арк. 243.

23. Там само, Ф. Р — 106, Оп. 1, Од. зб. 1, Арк. 85.

М. Ю. Костиця

СВЯЩЕНИКИ — КРАЄЗНАВЦІ І ДОСЛІДНИКИ ВОЛИНИ

Роль духівництва в піднесенні українського національного руху кінця ХІХ–поч. ХХ ст., зокрема в розвитку краєзнавства, й по сьогодні залишається недостатньо дослідженою проблемою. Особливою мірою це стосується Волині (в минулому — частини так званого Південно-Західного краю Російської імперії), де в силу специфіки етносоціальної структури суспільства саме православному духівництву належало провідне місце серед освічених верств українства. Як не парадоксально, поштовх патріотичному спрямуванню православного духівництва Волині в вивченні рідного краю дали в середині ХІХ ст. поступки російського самодержавства, обумовлені його політичною стратегією — прагненням залучити українство до боротьби з польським впливом на Правобережжі, яке царизм намагався перетворити на «исконно русский край» [1]. З цією метою на тлі загального посилення русифікаторської політики вже в першій половині ХІХ ст. здійснюються спочатку дещо епізодично і хаотично, а пізніше — більш цілеспрямовано, з відповідним ідеоло-